

Tilkovszky Loránt
(1927–2021)

Tilkovszky Loránt halálával – kinek neve elsősorban a magyarországi németek története kapcsán vált ismertté és elismertté – annak a „nagy generációnak” az oszlopos tagjától kell búcsút vennünk, amely az 1945 utáni időszakban a hatvanas évektől szabadabbá váló légkörben meghatározóan járult hozzá a múlt feltáráshoz és a hazai történettudomány fejlődéséhez, s olyan kutatási eredményeket tett le az asztalra, amelyekre az újabb történetírói generációk biztonsággal építhettek. A neves történész 1927. március 19-én született Budapesten, az általános iskolát szűkebb pátriájában, az egész életében otthonául szolgáló Rákosligeten végezte. Középfokú tanulmányait a budapesti Madách Gimnáziumban folytatta, ahol 1945-ben kitüntetéses eredménnyel tett érettségi vizsgát. Sorsfordító években volt a Budapesti Egyetem polgára. 1950-ben szerzett magyar–történelem–latin szakon tanári diplomát, s az egyetemről a történelem iránti életre szóló érdeklődést is magával vitte. A tudományos pályához azonban rögs út vezetett. Kezdetben általános iskolai tanárként és levéltárosként helyezkedett el, majd 1951 és 1954 között a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének aspiránsa lett. Noha 1955-ben sikeresen védte meg kandidátusi értekezését, biztos elhelyezkedési lehetőség 1954-től először a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban adódott számára, ahol kezdetben a központi apparátus titkáráként, majd országos titkáráként a színvonalas, történeti témájú ismeretterjesztésben szerzett érdemeket.

1961-ben lett az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, ahonnan a tudományos ranglétrát végigjárva tudományos tanácsadóként vonult nyugdíjba. Noha kiváló német nyelvtudásának köszönhetően már egészen fiatalon érdeklődést mutatott a magyarországi németiség iránt, illetve az 1940-es években Nikolaus Lenaut fordított, tudományos érdeklődése középpontjába először a reformkori magyar történelem került, melyről – a korszak fontosságát is szem előtt tartva – úgy gondolta, hogy egy élet is kevés lesz kutatására. Egyetemi diplomamunkája is ebben a témakörben készült: az 1831-es parasztfelkelés történetét dolgozta fel. E téma kutatását az MTA-aspiránsaként is folytatta, megvédte kandidátusi értekezését. Ezzel párhuzamosan foglalkozott Balásházy János reformkori agrárpolitikus tevékenységének feldolgozásával, melynek már az 1950-es években több tanulmányt szentelt. Ezek alapján készült el az agrártudományi ismeretek széleskörű kiterjesztését munkája középpontjába állító Balásházy 1970-ben megjelent életrajza. Számos tanulmánya látott napvilágot a reformkori gazdasági és társadalmi viszonyokról, a magyar, a szlovák és a román parasztság helyzetéről, mozgalmairól. Különösen foglalkoztatta Széchenyi István tevékenysége, több uradalmáról írt, s tervei között szerepelt életrajzának megírása is.

Az MTA Történettudományi Intézetében végül más feladatot kapott. Az intézet tudományos munkájában egyre inkább előtérbe került a két világháború közötti időszak kutatása, így az elkövetkezendő évtizedekben e korszak bel- és külpolitikai vonatkozását vizsgálta. Először a magyar–szlovák viszony, a szlovák nemzetiségi kérdés, az első bécsi döntés tágabb – nemcsak politikai, hanem gazdasági, társadalmi – kontextusa került érdeklődése középpontjába, majd azt egyre inkább kiterjesztette a magyarországi nemzetiségi kérdésre általában. Ezen belül is a hazai németiség két világháború közötti történetének vizsgálatára, melynek ezt követően elsőszámú kutatójává vált az országban. A hatvanas évek végére a korszak két meghatározó személyisége is „elragadta”, életrajzírói készségét Teleki Pál és Bajcsy-Zsilinszky Endre életének bemutatása kapcsán is kamatoztatta, hozzájuk a későbbiekben is „hű” maradt.

A hatvanas évek második felére eső kezdeteket követően a hetvenes évektől nagy számban kezdte el publikálni a magyarországi németek történetével kapcsolatos írásait, nagy részüket épp a *Századokban*. E témának több korszakalkotó monográfiát szentelt. Közülük mindmáig az egyik legismertebb, legtöbbet hivatkozott munkája a Volksbund történetét feldolgozó akadémiai doktori értekezése (1977), amely *Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938–1945.* címmel jelent meg (1978), s melyet Németországban és Ausztriában is kiadtak (*Ungarn und die deutsche „Volksgruppenpolitik” 1938–1945.* Bp. 1981.), s amelyért Akadémiai Díjban részesült.

Noha már az 1983-as Aczél-beszéd előtt sem képviselte tudományos munkásságában a magyarországi németiség kollektív bűnösségének elvét, a kor állampárti elvárásaitól, értelmezési kereteitől nem függetleníthette magát teljesen, amiért elsősorban az elűzött németek szervezetei kritizálták. Több mint 200 tudományos közleményében a kérdést a lehető legtöbb oldalról körbejárta, legyen szó a magyar hadsereg nemzetiségi direktíváiról, a magyar szociáldemokrácia és a munkásmozgalom nemzetiségekkel kapcsolatos nézeteiről, a nyilasok nemzetiségi elképzeléseiről, Németország és a magyarországi német kisebbség viszonyáról és kapcsolatrendszeréről. Számos, kronologikus rendbe illeszthető tanulmányban foglalta össze a magyarországi német mozgalom 1930-as évek elejétől kibontakozó „válságát”, radikalizálódását, a Volksbund háborús szerepvállalását.

A rendszerváltást követően, miközben több írásában felülbírált a saját korábbi megállapításait, új tematikus elemek is bekerültek vizsgálódásaiba, így már nemzetiségi oktatással, az egyházak nemzetiségpolitikájával, a szovjet munkatáborokba elhurcolt magyarországi németekkel, illetve a vitatott és hírhedt Fritz Valjaveccl is foglalkozott, de középpontba állította Gratz Gusztávot is.

Tanulmányai nemcsak magyar nyelven, hanem németül, angolul, szlovákul, lengyelül, románul és oroszul is megjelentek, s ma már nehezen rekonstruálható,

hogy hány tucat hazai és külföldi konferencia-előadást és egyéb előadást jegyzett. Nem tért ki a munkásságával szemben leginkább kritikus hangot megütő nyugat-németországi elűzött szervezetek, illetve tudományos intézmények meghívása elől sem.

E kutatói és történetírói tapasztalat révén lépett fel egyes írásaiban a szintetizálás igényével, legyen szó akár a hazai németiség 20. századi történetének összefoglalásáról: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989.* (Bp. 1989.); németül: *Zeitgeschichte der Ungarndeutschen seit 1919, mit einer Vorgeschichte* (Bp. 1991) – vagy a 20. századi magyarországi nemzetiségpolitika szintetizálásáról: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig* (Bp. 1994.), *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században* (Debrecen 1998.), *A szociáldemokrata párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919–1945.* (Bp. 1986), ez utóbbi szintén megjelent németül 1991-ben. Hasonló összegzésnek tekinthető a 70. születésnapja alkalmából a Pécsi Tudományegyetemen kiadott, a magyarországi németek történetével foglalkozó, fontosabb tanulmányait átfogó köszöntő kötet is (*Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs 1997).

Magyarországi és külföldi – német, osztrák, csehszlovákiai, lengyel – levéltárakban folytatott, rendkívül alapos forrásfeltáró tevékenysége szinte predestinálta arra, hogy a kutatott anyagból számos, ma is megkerülhetetlen forrásközlést adjon közre. A magyarországi szlovákság történetéhez készült *A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945.* (Bp. 1989) című kötet, a magyarországi németek történetéhez (Szita László szerkesztésében) a *Tanulmányok és forrásközlések a nemzetiségi kérdés történetéből* (Pécs 1986.), s jelentős szerepe volt a máig megkerülhetetlen forrásbázisnak számító *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* (Bp. 1968) dokumentumainak gyűjtésében és szerkesztésében is.

Kivette a részét a tudományszervezésből is. Tagja volt a Csehszlovák–Magyar Történész Vegyesbizottságnak, melynek 1985 és 1990 között az elnöki tisztét is betöltötte. 1985-ben vállalt tagságot a Magyar Tudományos Akadémia Kelet-Európa és Nemzetiségi Komplex Bizottságában. Továbbra is elkötelezett volt a tudományos ismeretterjesztésben, a Magyar Történelmi Társulatban való tevékenysége mellett a TIT-tel való kapcsolata sem szakadt meg, 1987-től a TIT Országos Nemzetiségi Tanácsának is tagja volt. Több mint 40 évig volt munkatársa a *Századok* szerkesztőségének (1963–2004), és segített hozzá generációkat a színvonalas publikáláshoz. A folyóiratot (szerkesztési munkája mellett) meghatározó tanulmányaival és több tucatnyi recenziójával is gazdagította.

A rendszerváltás után egyre aktívabban kapcsolódott be a magyarországi németiség közéletébe, fontos partnerre talált személyében az újonnan létrejövő

Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, számos konferencia és emlékünnepegy résztvevője, valamint 1996-ban a magyarországi németek elűzéséről rendezett ifjúsági verseny egyik fő szervezője volt.

1983-tól adatott meg számára, hogy addigi történelmi munkásságának tapasztalatait az oktatásban is kamatoztathassa. Az 1982-ben létrejött pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán induló, egyetemi szintű történelmi képzés felépítésében 1983-tól vehetett részt egyetemi tanárként. Így a hazai németiség történetével foglalkozó óráin mintegy másfél évtizedig a hallgatók is profitálhattak páratlan tárgyi tudásából, történelmi munkamódszereiből és emberi kvalitásaiból. A legérdeklődőbbeknek tanrenden kívüli foglalkozásokat is tartott. Fiatalabb kollégáit és tanítványait elkötelezetten támogatta, segítette őket tudományos szárnybontogatójaikban, írásaik megjelentetésében. A pécsi közeg egyúttal azt is jelentette számára, hogy a magyarországi németiség egyik „fellegvárába” csöppent, s a diákjaival folytatott közös munka során számos német mikrotörténetet is megismerhetett. Ezek egy része az általa vezetett, több mint 50 szakdolgozatban is testet öltött. Egyetemi időszakáról, melyet „élete utolsó nagy ajándékának” tartott, önvallomásában így nyilatkozott: „A történettudomány nemcsak eredményeit ismertethettem meg hallgatóimmal, hanem talán érzékeltethettem velük azt az élményt is, amit számomra szakmám szenvedélyes szeretete és szorgalmas művelése jelentett. Reagálásukból, kérdéseikből, véleményükből sokat tanulhattam, s egyre inkább tapasztalhattam e kapcsolat jótékony hatását történelemkutatói munkásságomra is.”

Tilkovszky Loránt pécsi jelenléte a városi, régiós tudományos közegre is nagy hatással volt. Széles körű kapcsolatokat épített ki a város és a dél-dunántúli régió közgyűjteményeivel, tudományos műhelyeivel, nemzetiségi szervezeteivel. Tudományos és népszerűsítő előadásokat tartott, írásai jelentek meg a Baranya, a Somogy és a Tolna Megyei Levéltár évkönyveiben, számos cikkel gazdagította a megyei lapokat és a *Neue Zeitungot* is.

A magyarországi németiség történetének feltárásáért végzett elvülhetetlen érdemeiért és a hazai német közélet támogatásért 1999-ben a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata a legmagasabb kitüntetést, a Magyarországi Németiségért Arany Dísztit adományozta neki. E tevékenységét a dél-dunántúli németiség egyik legfontosabb szervezete, a Lenau-egyesület is elismerte, amikor 75. születésnapján, 2002-ben Lenau-díjban részesítette.

Tilkovszky Loránt halálakor a kiváló történésztől, a kedvelt tanártól, a megbecsült kollégától búcsúzunk.

Vitári Zsolt